

Основни моменти в развитието на правната уредба в България на Арбитражният съд като способ за алтернативно разрешение на спорове

1. Разгледан ретроспективно, за първи път в България арбитраж се създава през 1896 г., който е функциониал в системата на Търговско – промишлената палата. Нормативна основа за учредяването му е бил Закона за гражданското съдопроизводство от 08 февруари 1892 г. (обн. ДВ, бр. 31 от 1892 г.), в сила до приемането на Гражданския-процесуален кодекс (ГПК) от 1952 г.¹

2. В продължение на много години, в периода на плановото стопанство, у нас действа арбитраж, основаващ се на приетия през 1950 г. Закон за държавния арбитраж. (обн., ДВ, бр. 127 от 31.05.1950 г., отм., бр. 85 от 15.10.1991 г.). Той разполага с компетентност да разрешава стопански спорове между характерните за това време т. н. социалистически организации (стопански предприятия) със седалище в страната. Както се посочва и в теорията от това време, “с оглед на задачите си държавният арбитраж е изграден като орган, включен в държавния апарат, разполагащ с компетентност, на която спорещите социалистически организации са подчинени независимо от тяхната воля.”² Характеристиката му на държавен орган и приликите с държавния съд са една от причините този вид арбитраж да **не** бъде разглеждан като институт за алтернативно разрешаване на спорове.

3. Едно от основните качества на даден арбитражен съд е, че това е правораздавателен орган, при който страните имат възможност да определят състава за решаване на спора помежду им. Първият такъв арбитраж, създаден у нас след Втората световна война, е действащият и понастоящем Арбитражен съд при Българската търговско-промишлена палата. Той е учреден през 1952 г. като Външнотърговска арбитражна комисия (ВТАК) към тогавашната Българска търговска палата. Уставът на ВТАК е бил одобрен със 109 - Разпореждане на Министерския съвет от 4 февруари 1952.³ Още при създаването си той не е разглеждан като държавен орган, а е имал характеристиките на арбитражна институция.

Законодателна основа за образуването на тази комисия се е явявал чл. 9 от ГПК от 1952 г. С тази разпоредба се допуска арбитраж, но само за спорове между

¹ Манев, Маньо, Арбитражът, С. 2004. стр. 64.

² Сталев, Живко, Българско гражданско- процесуално право. Трето издание С. 1979 г. , стр. 736.

³ Сталев, Живко, пос. съч., стр. 812.

български стопански организации и чуждестранни юридически лица, т.е. само международния търговски арбитраж.

Създаването на тази Арбитражна комисия е било и своеобразен отговор на българските външнотърговски организации към техни партньори, които постоянно са предлагали арбитраж в друга държава именно поради липсата на постоянно действаща арбитражна институция в България.

С новия правилник от 1969 г. ВТАК получава наименованието Арбитражен съд, което отговаря по-точно на осъществяваната от него дейност. Арбитражният съд при Българската стопанска камара (АС при БСК) е друг постоянно действащ институционен арбитраж. Това са арбитражните съдилища с най-дълга практика в България.

През годините след създаването си както АС на БТПП, така и АС при БСК се утвърждават като институции, която предлагат *предимствата, характерни за арбитражния процес*:

- Възможност на страните по тяхно взаимно съгласие да овластят арбитър (респ. арбитра), който да разреши спора им, като постанови задължително за тях решение. Страните могат да направят конкретен избор в рамките на листата на арбитражите и така доброволно възлагат спора на посочени от тях лица, за качествата на които те са убедени.

Ето защо арбитражът е проява на алтернативно, различно от съдебното, разрешаване на спорове.

- Производство, което е по-евтино, не толкова формално като съдебното и по-бързо от него. Бързината е едно от големите предимства на арбитража – производството при него е едноинстанционно.

- Липса на публичност на арбитражното дело. Тези конфиденциалност спомага за запазването на коректни отношения между страните.

4. Разглеждайки АС на БТПП и АС при БСК като примери на доброволен арбитраж, може да се посочат двете основни форми на доброволният арбитраж:

- а) арбитраж, създаден за решаване на конкретен спор (арбитраж *ad hoc*);
- б) институционен арбитраж.

При първата форма на проява на доброволния арбитраж, преди спорът между страните да се отнесе за решаване от арбитраж, не съществува никакъв арбитражен орган. След като обяви решението си, този арбитраж се разпуска. Разработването на

правила за процедурата влиза в задълженията на арбитражите. Често пъти тук те използват правила на известен арбитраж.

Институционният арбитраж е организиран като учреждение. Той разполага със своя администрация, канцелария и архив. Споровете, отнесени от страните пред него, се разглеждат и решават съобразно правилник, който е предварително разгласен и при всеки случай се предоставя на заинтересуваните лица. Обикновено страните следва да изберат арбитражите измежду лицата, които са вписани в листата.

При разглежданите случаи както АС на БТПП, така и АС при БСК са примери на институционен арбитраж.

5. Редица автори изтъкват редица *предимства на институционния арбитраж пред арбитража ad hoc*⁴: Това са напр.: а) определеност на реда за избиране на арбитражите, което нерядко представлява пречка при арбитража ad hoc; б) възможност за трайно включване в арбитражната колегия на най-авторитетни и квалифицирани специалист в дадена област; в) определеност и точност в работата чрез наличността на ясен правилник за дейността, както и на необходимия персонал в институционния арбитраж.

6. Както може да се констатира, повечето арбитражи действат основно в стопанската сфера. Причините за това може да се обяснят както с бавността на обикновения граждански процес в държавните съдилища, а така също и със сложността на проблемите, отнасящи се до банковата и финансово-кредитната система.

Много често при такива въпроси за изясняване на фактическия състав на спора обикновените съдилища са принудени да прибегват до заключения на вещи лица, което прави съдебния процес още по-скъп и по-тромав.

7. Редица от посочените институции могат да действат и като *международни арбитражи*.⁵

Правен източник за този вид арбитраж у нас е приетият през 1988 г. Закон за международния търговски арбитраж (ЗМТА) (обн. ДВ, бр. 60 от 1988 г., с изм.).

⁴ Вж. Владимиров, Ив., Арбитражът в международното частно право. С. 2000 г., стр. 21.

⁵ Редица въпроси на международния арбитраж не могат да бъдат разгледани в рамките и обема на това изложение. За повече информация вж. Владимиров, Ив., цит. съч. Самият термин „международен арбитраж“ се използва понякога с различно значение. Според някои автори това е и междудържавният арбитраж, имащ за предмет междудържавни спорове (вж. Манев, Маньо, цит. съч. стр. 24). Тези спорове могат да бъдат разглеждани както от арбитраж ad hoc, така и от институционен арбитраж, какъвто е Международния съд в Хага.

Той отговаря на потребността от нормативна уредба на начините на разрешаване на гражданскоправните спорове с международен елемент, които през последните десетилетия се увеличават многократно.

По смисъла на чл. 1, ал. 2 от ЗМТА международен е търговски арбитраж, който “разрешава граждански имуществени спорове, възникнали от външнотърговски отношения, както и спорове за попълване на празноти в договор или за приспособяването му към нововъзникнали обстоятелства.” Достатъчно е местожителството или седалището на поне на една от страните да бъде в населено място, което не се намира на територията на Р. България.

Класификацията на международните арбитражни съдилища може да се направи според различни критерии.

Според обстоятелството дали страните използват арбитраж за решаване на гражданскоправен спор с международен елемент помежду им по своя воля или в изпълнение на задължение, предвидено в международен договор, се разграничават *доброволен и задължителен международен арбитраж*.

Пример в българското право за доброволно решаване от арбитражен съд на спорове е уредбата на спорове по вида на аварията и по разпределението на разходите в чл. 302, ал. 2 и в чл. 306, ал. 2 от Кодекса на търговското мореплаване (КТМ).⁶

Доброволният международен арбитраж също се проявява в две основни форми:

- а) арбитраж, създаден за решаване на конкретен спор (арбитраж ad hoc);
- б) институционен арбитраж.

По българското право понастоящем са допустими международни арбитражи и от двата вида. Съгласно чл. 4 от ЗМТА „арбитражът може да бъде постоянна институция или да бъде образуван за решаване на определен спор”.

8. В България понастоящем може да се констатира наличието на над десет арбитражни съдилища. Като примери може да се посочат: Арбитражен съд при Централен депозитар АД, Арбитражен съд към Българска фондова борса - София АД,

⁶ След изменението си през 2002г. на чл. 302, ал. 3 от КТМ постановява, че „видът на аварията се установява с постановление на диспашора, което може да се оспори чрез доброволен арбитраж, когато такъв е уговорен между страните в коносамента. Ако страните са уговорили доброволен арбитраж, те могат да оспорят постановлението на диспашора в 30-дневен срок от обявяването му в "Държавен вестник". Арбитражното решение е окончателно и слага край на спора.” До посоченото изменение тази разпоредба на КТМ предписваше *задължително* решаване на тези спорове от АС на БТПП.

Арбитражен съд при Национална асоциация "Бизнес и право", Арбитражен съд към Националната занаятчийска камара, Търговския арбитражен съд при Национална юридическа фондация, Арбитражен съд към Българския футболен съюз, Арбитражен съд при Сдружение Национална асоциация Правна инициатива за местно самоуправление (АС при НАПИМС), Арбитражен съд при Стопанска асоциация – Пловдив, Арбитражен съд за търговски спорове със седалище в гр. Бургас и др.

За някои от тях съществува изрична законова норма, която предписва учредяването и функционирането им.

- Преди всичко в тази връзка следва да се посочи *Законът за публичното предлагане на ценни книжа /ЗППЦК/* (обн., ДВ, бр. 114 от 30 декември 1999 г., с изм.). Съгласно чл. 127, ал. 1, т. 8 от ЗППЦК „към Централния депозитар се създава арбитражен съд. Общото събрание на Централния депозитар приема правилник на арбитражния съд и избира неговия председател и заместник-председател.”

- Съгласно чл. 39, ал. 1 от *Закона за занаятите /ЗЗ/* (обн., ДВ, бр. 42 от 27.04.2001 г., с изм.), „към Националната занаятчийска камара се създава арбитражен съд за разрешаване на спорове между занаятчии, които не могат да се разрешат от комисиите по етика и разрешаване на спорове към регионалните занаятчийски камари.” Разглеждането на арбитражното дело се урежда с правилника на арбитражния съд. (чл. 39, ал. 2 от ЗЗ).

- Уставът на Арбитражния съд при Българския футболен съюз е приет на основание чл. 19, ал. 1, т. 10 от *Закона за физическото възпитание и спорта* (обн., ДВ, бр. 58 от 9.07.1996 г.; с изм.), който дава право на спортните федерации, получили спортна лицензия, да осъществяват спортно правосъдие и спортен арбитраж и да приемат правила за дейността на арбитражен орган към тях.

9. С приемането на *новия Гражданско-процесуален кодекс* (в сила от 1 март 2008 г.) се призна същественото значение, което имат алтернативните способи за разрешаване на спорове.

Съгласно чл. 19, ал. 1 от действащия ГПК (обн. в ДВ, бр. 59 от 20 юли 2007 г., с изм.), „страните по всеки имуществен спор могат да уговорят той да бъде разрешен от арбитражен съд, освен ако спорът има за предмет вещни права или владение върху недвижим имот, издръжка или права по трудово правоотношение.” При определени условия, посочени в ал. 2 на чл. 19 ГПК, е възможно арбитражът да има седалище и в друга държава. („ако една от страните има обичайно местопребиваване, седалище

според устройствения си акт или местонахождение на действителното си управление в чужбина”).

Много важно е значението и на чл. 140, ал. 3 от ГПК. С тази разпоредба се дава възможност на съда, сезиран с граждански или търговски спор, преди разглеждане на делото в открито съдебно заседание, да напъти страните към медиация или друг способ за доброволно уреждане на спора.

С тези нормативни актове се дава солидна законодателна основа за още по-широко приложение на арбитража като алтернативен способ за разрешаване на спорове.

ИВАН СТОЯНОВ